

מבט על, גיליון 565, 24 ביוני 2014

הזעזוע בעיראק: הזווית האיראנית

אפרים קם

הצלחתו של ארגון "המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה" – דאע"ש – להשתלט על שטח ניכר ועל ערים מרכזיות בצפון-מערב עיראק משקפת גם כשלון של הצדדים האחרים. היא מהווה כשלון של ממשלת נורי אל-מאלכי השיעי, שהתברר כשליט עריץ, מושחת ובלתי יעיל, שמעל לכל לא השכיל להוביל להתפייסות ממשית עם הסונים והמשיך לנכר אותם ולדחוק אותם לפינה. היא מהווה כשלון של ארצות-הברית, שבנתה בעיראק כוחות ביטחון גדולים, שכללו מאות אלפי חיילים ושוטרים, שאמנם לא היו מסוגלים להגן על עיראק מפני אויב חיצוני, אך היו אמורים להשליט בה חוק וסדר ולקדם את יציבותה. בפועל, כוחות הביטחון התבררו כגוף חסר לכידות, נחישות, מנהיגות ויעילות, ולא היו מסוגלים להתמודד עם התקפות המיליציה הסוניות, הקטנה מהם בהרבה, ולנהל לוחמה בשטחים עירוניים, בעיקר באזורים הסונים.

הצלחת דאע"ש מהווה גם כישלון של איראן. בשנים האחרונות נעשתה איראן לגורם החיצוני החשוב והמשפיע ביותר בעיראק, בעיקר לאחר שהכוחות האמריקאים יצאו ממנה בשלהי 2011. מטרתה של איראן הייתה לבנות את עיראק כמדינה יציבה ומאוחדת, חלשה ובלתי מאיימת מבחינה צבאית, תלויה באיראן ומונהגת על ידי הרוב השיעי הקשור באיראן. להשגת מטרה זו הסתייעה איראן בקשריה עם גורמים שיעים רבים בעיראק, ובכללם מיליציות חמושות, מפלגות, מנהיגים פוליטיים, אנשי דת וגופים כלכליים – קשרים שהוזנו בסיוע צבאי וכספי. להשפעה זו היו גבולות, בעיקר עקב עניינם של הגופים השיעים שלא להיות תלויים יתר על המידה באיראן, והסתייגותם של הסונים ממנה. אך בסך הכול, המעורבות האיראנית בעיראק הייתה חסרת תקדים ביחסי שתי המדינות, ונבעה מחולשתה של עיראק ומהגעתם ההיסטורית של השיעים לשלטון בה.

השתלטות ארגון דאע"ש על חלקים משטח עיראק מהווה סיבה לדאגה חמורה בעיני איראן ונתפסת בראייתה כחלק מהמאבק הסוני-שיעי. ככלל, חוסר יציבות מעבר לגבולה אינו רצוי לאיראן, גם משום שהוא עלול לגלוש לתחומה ולפגוע ביציבותה, בהיותה מדינת מיעוטים. הצלחת הארגון הסוני פוגעת במחנה השיעי, שעליו מתבססת השפעת איראן בעיראק, ובעיקר במיליציות השיעיות החמושות שחלק גדול מהן נתמך בידי איראן. המאחז הג'יהאדיסטי בסוריה מהווה מרכיב חשוב בהתנגדות למשטר אסד, בעל בריתה של איראן, וחייב אותה להתערב בסוריה ולהגיש סיוע צבאי משמעותי למשטר – צעד שעורר ביקורת נגדה במדינות שונות. ההידרדרות בעיראק – המזינה גם את האיום על משטר אסד – עלולה לחייב את המשטר האיראני להתערב ולהסתבך בלחימה, גם אם מוגבלת, בתחומי שכנתו ממערב. בטווח הארוך, אם ההידרדרות בעיראק תוביל לפיצולה לשתיים-שלוש מדינות, עלולה להיות לכך השפעה שלילית על איראן, בעיקר לאור המרכיב הכורדי המצוי גם באוכלוסייתה.

לאור החשש מהמשך ההידרדרות בעיראק, הודיעו מנהיגי איראן שיסייעו לממשלת עיראק, אם זו תבקש סיוע, וכי יגנו על המקומות הקדושים לשיעה בעיראק. דיווחים מעיראק מסרו, כי שני גדודים מכוח "אל-קודס" של משמרות המהפכה האיראנים כבר נכנסו לעיראק, כדי לסייע בהגנת בגדאד והערים הקדושות נגף וכרבלה, וכי מפקד משמרות המהפכה הגיע לעיראק לשם תיאום ביטחוני עם כוחות הביטחון והמיליציות השיעיות בה. גורמי ביטחון איראנים דיווחו שאיראן שוקלת לשגר לעיראק כוחות סיוע גדולים יותר וכי היא חיזקה את היערכותה בקרבת גבולה עם עיראק, והודיעה שתפגיז כל כוח שיתקרב למרחק של 100 ק"מ מהגבול.

שיגור כוחות מוגבלים ממשמרות המהפכה לעיראק היא אפשרות סבירה מכמה סיבות: המאחז הג'האדיסטי בעיראק מאיים גם על איראן; איראן מחויבת להגן על המקומות הקדושים ולסייע למיליציות השיעיות בעיראק; כוח "אל-קודס" מיועד גם למשימות כאלה, והעברת כוחות מאיראן לעיראק פשוטה יותר מהעברתם לסוריה; בשונה מהסיוע הצבאי האיראני לסוריה, איראן לא תועמד בפני ביקורת בינלאומית על סיועה לעיראק – אדרבא, יהיו כאלה שיברכו על כך; ובצד הסיכונים לאיראן, יש גם סיכוי: עקב האיום על המחנה השיעי והזדקקותו לסיוע חיצוני, התערבות בעיראק תגדיל עוד יותר את ההשפעה האיראנית בה.

בהקשר זה עולה האפשרות של שיתוף פעולה בין ארצות-הברית לאיראן בסוגיה העיראקית. מתוך חששו מהאיום שנוצר בעיראק, הממשל האמריקאי מגלה עניין בשיתוף פעולה עם איראן, אמנם בתנאים מסוימים ותוך ספקנות אם הדבר יתממש. מזכיר המדינה קרי אמר שהממשל האמריקאי פתוח לדיון בשיתוף פעולה עם איראן בסוגיית עיראק ואינו פוסל דבר, כל עוד מדובר במהלך בונה שיסייע ליציבות בעיראק. גם מזכיר ההגנה הייל מצדד בבדיקת אפשרות זו. הנשיא אובמה ציין שאיראן יכולה למלא תפקיד בונה – אך גם תפקיד הרסני – בעיראק. בצד האיראני, ההתבטאויות אינן חד-משמעיות בשאלה זו ומשקפות כנראה חילוקי דעות בצמרת לגביה. הנשיא רוחאני אמר שאיראן מוכנה לשקול שיתוף פעולה עם ארצות-הברית, אם זו תנקוט צעדים נגד ארגוני הטרור בעיראק. ואולם מזכיר המועצה העליונה לביטחון לאומי, ושר ההגנה לשעבר, עלי שמחאני, אמר ששיתוף פעולה בין ארצות-הברית לאיראן בנושא העיראקי אינו ריאלי, וסגן שר החוץ האיראני סבור, שאין צורך בשיחות ישירות בין ארצות-הברית לאיראן בסוגיה העיראקית, משום שעיראק מסוגלת לדאוג לענייניה.

במה יכול שיתוף פעולה בין ארצות-הברית לאיראן להתמקד בסוגיה העיראקית, אם בכלל יתפתח? קשה להניח שצפוי שיתוף פעולה ממשי ביניהן בתחום הצבאי, מלבד אולי בחילופי מודיעין. אם ארצות-הברית תנקוט מהלך צבאי בעיראק – בעיקר תקיפות אוויריות – היא לא תזדקק לאיראן בביצועו, ואיראן גם לא תרצה בכך. דובר הבית הלבן שלל שיתוף פעולה צבאי עם איראן בעיראק והדגיש שארצות-הברית אינה מעוניינת בתיאום פעולה צבאית עם איראן. גם שיגור סיוע צבאי לממשלת עיראק – מודיעין, נשק, סיוע לוגיסטי, יועצים והדרכה – אינו דורש שיתוף פעולה עם איראן. הממשל האמריקאי יהיה מעוניין יותר בשיתוף פעולה פוליטי – בעיקר להסתייע בהשפעת איראן במחנה השיעי, כדי להחליף את ראש ממשלת עיראק אל-מאלכי, או לפחות להניעו לפעול לפיוס משמעותי עם המחנה הסוני, וזאת כדי לתקוע טריז בין העדה הסונית לבין דאע"ש ולהחליש את הארגון.

בפני שיתוף פעולה כזה יעמדו מכשולים ניכרים. בין ארצות-הברית לאיראן קיימת חשדנות עמוקה. אין ביניהן מסורת של שיתוף פעולה, להוציא תיאום בתחומים מוגבלים לקראת המהלך הצבאי האמריקאי באפגניסטאן. חשוב מכך, לשתייהן יש עניין משותף – לבלום ולחסל את המאחז הג'האדיסטי בעיראק. אלא שמכאן ואילך מטרותיהן שונות, ואף מנוגדות. ארצות-הברית מבקשת לבנות בעיראק משטר דמוקרטי שיהיה קשור בה, יצמצם את השפעת איראן וירגיע את המחנה הסוני בתחומיה. ואילו איראן חותרת להרחיב את השפעתה בעיראק, לחזק את המחנה השיעי בה ולנתק את עיראק מארצות-הברית. הגברת מעורבותה של איראן בעיראק, גם בתיאום עם ארצות-הברית, בעיקר אם תכלול שיגור כוחות וסיוע צבאי, עלולה להגביר את התסיסה במחנה הסוני. מסיבה זו, לפי דיווחים מעיראק, אל-מאלכי מתנגד להתערבות צבאית איראנית בארצו. שיתוף פעולה כזה עשוי להדאיג גם את סעודיה ומדינות המפרץ. ולבסוף, איראן תרצה תמורה לשיתוף פעולה עם ארצות-הברית – בעיקר בהשגת הסדר שיהיה מקובל עליה בסוגיית הגרעין.

ניסיון השנים האחרונות מלמד, שלאיראן יש יתרון ניכר על ארצות-הברית בבניית השפעה בעיראק – לאור קשריה עם המחנה השיעי, המהווה 60% מאוכלוסיית עיראק, ועקב סמיכותה הגיאוגרפית לעיראק. יתרון זה בלט עוד יותר לאחר יציאת הכוחות האמריקאים מעיראק. מבחינה זו, ניסיון אמריקאי ליצור שיתוף פעולה עם איראן בעיראק – כשמטרותיהן נוגדות – עלול להתברר כמשגה.